

Микола Бондар

БОРИС ДЕРКАЧ – ДОСЛІДНИК УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА



Виповнилося 90 років від дня народження Бориса Андрійовича Деркача, лауреата Шевченківської премії, доктора філологічних наук, дослідника давньої та класичної української літератури.

Народився Б. Деркач 7 жовтня 1929 р. в селі Нехайки (тепер – Драбівський район Черкаської області). Тут-таки через різні повоєнні обставини закінчував і середню школу, хоча на той час уже випало й відчувати себе киянином (іще за його дитинства сім'я переїхала до Києва), і побувати з родиною в далекій евакуації під час війни. 1952 р. в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка здобув фах філолога російської мови та літератури.

Одержавши диплом, Б. Деркач продовжує навчання в аспірантурі Інституту літератури; 1956 р. захищає дисертацію “Драматургія І. А. Крилова” та стає штатним співробітником Інституту.

Першою науковою публікацією дослідника, хоч яким дивним це сьогодні здається, був видрук автореферату; відразу по цьому з'являються його статті про класиків російської літератури XVIII – XIX ст. Утім примітний епізод у житті І. Крилова – його побут в Україні, на Черкащині (де відомий згодом байкар написав гостросатиричну комедію “Трумф”) привертає інтереси науковця до культури й літератури української. Б. Деркача включають до складу групи упорядників, що готувало чотиритомник Степана Васильченка. Завдяки цьому досі найповнішому виданню спадщина знаного автора набула нового розголосу в середовищі читачів та ставала об'єктом глибших історико-літературних студій. Молодий дослідник ґрунтовно знайомиться з усім масивом творчості письменника, здобуває досвід текстолога. Підсумком цього став вихід першої книжки Б. Деркача – невеликого нарису “Степан Васильченко” (1957), упорядкування збірника п'єс цього автора й передмова до книжки (1959), нарешті – вихід томів “Творів” С. Васильченка, де молодий дослідник виступає співупорядником першого (1959; рання проза) та третього (1960; драматургія) томів. Також і пізніше він бере участь у різних виданнях, що популяризують набуток письменника-класика.

Але не менше захоплювали Б. Деркача, на той час молодшого наукового співробітника, складні для зрозуміння – а то й навіть для прочитання – явища давнішого періоду українського письменства. Напрочуд цінним науковим

здобутком, суголосним добі політичної відлиги й ренесансу української духовності, стала його монографія “Українська перекладна повість XVII – XVIII століть”. Видрукуваний у видавництві АН УРСР 1960 р. її наклад хоч і був немалим (2 тис. примірників), але розійшовся блискавично серед інтелігенції. Адже ця праця – одна з рідкісних на той час книжок, присвячених давній українській літературі, – засвідчувала широкі світові інтереси українського письменства давньої доби, стверджувала культурний зв’язок часів, зокрема в тяжінні до розкриття внутрішнього життя людини, виявляла тривку основу, на якій поставало письменство нового часу – творчість І. Котляревського, Г. Квітки-Основ’яненка, Т. Шевченка, Марка Вовчка.

Друга половина 1960-х – перша половина 1970-х років – період яскравої діяльності Б. Деркача як упорядника вагомих видань вітчизняної літературної класики. Ідеться, зокрема, про збірник “Українська дожовтнева байка” (виданий у серії “Бібліотека поета” 1966 р. з передмовою упорядника), антологію “Українські поети-романтики 20 – 40-х рр. XIX ст.” (Київ: Дніпро, 1968; співупорядник С. Крижанівський, автор передмови І. Айзеншток), Повне зібрання творів І. Котляревського в одному томі (Київ: Наукова думка, 1969; із перемовою Б. Деркача та Є. Шабліовського), двотомник “Вибраних творів” Г. Сковороди (Київ: Дніпро, 1972) та збірник “Літературні твори” Г. Сковороди (Київ: Наукова думка, 1972; з передмовою упорядника), збірка “Поезії” П. Білецького-Носенка (серія “Бібліотека поета”, 1973), “Твори” С. Васильченка у трьох томах (Київ: Дніпро, 1974; упорядкування та вступна стаття Б. Деркача й В. Костюченка). Згодом учений був автором передмови та редактором однотомника С. Васильченка, виданого в серії “Бібліотека української літератури” 1988 р.

У своїх суто наукових дослідженнях Б. Деркач і далі розробляв проблематику, до якої доторкнувся в кандидатській дисертації. Це – творчість російського байкаря, теорія байки як жанру, її побутування в українському письменстві, постаті поетів, що працювали на цьому полі. Так постають монографія “І. А. Крилов (3 історії російсько-українських літературних взаємин)” (Київ, 1969), літературні нариси “Євген Гребінка” (1974) та “Леонід Глібов” (1982), монографія “Крилов і розвиток жанру байки в українській дожовтневій літературі” (1977; основою книжки стала докторська дисертація, захищена 1975 р.). Ця праця, побудована на цілком реальних фактах українського літературного процесу, висвітлює розвиток одного із провідних жанрів як із зазначенням безперечного впливу творчості відомого автора, симпатика України, так і з аналізом явищ, вільних від такого впливу.

Із червня 1973-го до червня 1981 р. Б. Деркач очолював відділ української літератури XIX – початку XX ст. У період його керівництва колектив відділу завершував упорядницьку роботу та розпочав видавничу реалізацію надзвичайно важливого, найбільшого в той час в Україні едиційного проекту – 50-томного Зібрання творів І. Франка (саме на зазначений відділ було покладено основне навантаження в підготовці томів цього капітального, хоча й не вільного від цензурних “дірок”, корпусу), зростав науково, поповнився шерогом здібних аспірантів, котрі згодом заявили про себе на різних напрямках досліджень.

Помітною була участь Б. Деркача в таких виданнях, як “Історія української літератури” у 2-х томах, т. 1, (1987) (виступав як автор розділів “Петро Гулак-Артемівський”, “Євген Гребінка”, “Степан Васильченко”), “Історія українсько-російських літературних зв’язків” у 2-х томах, т. 1, (1987) (співавтор розділу “Становлення реалізму в новій українській літературі і російський літературний процес”).

Ще в антологіях і збірниках, названих тут, Б. Деркач як упорядник повсякчас намагався репрезентувати широке коло поетів – байкарів, ліриків, авторів романтичних творів тощо, захоплючись тим, щоб віднайти для републікації призабутий, але цікавий і вагомий літературний факт, звернути увагу на багатозаровість літературного процесу, на його як “перший”, так і “другий”

ряд. Уповні такий підхід явив себе у зверненні дослідника до творчості Павла Білецького-Носенка. Ім'я цього письменника, починаючи від "Очерков из истории украинской литературы XIX века" М. Петрова, час від часу принагідно зринало у відповідних студіях, поодинокі зразки його творів увійшли до кількох збірників та антологій. Будучи цілком слушно переконаним, що за художнім рівнем свого письма цей письменник заслуговує на більшу увагу, Б. Деркач докладно вивчив його поетичну спадщину, значну її частину подав в окремому томуку серії "Бібліотека поета". 1988 р. побачила світ чимала обсягом монографія "П. П. Білецький-Носенко. Життя і творчість". Звернення до рукописів, до маловідомих історичних джерел та документів дало змогу авторові досить повно відтворити біографію літературного діяча. Окреслення культурних та побутових обставин життєвого шляху письменника разом із низкою самобутніх історичних деталей зробило цю книжку не лише науково вагомую, а й просто цікавою. У монографії подано ґрунтовний розгляд доробку цього поета, захопленого аматора раннього українського письменства, котрий за життя, на жаль, так і не знайшов шляху до читача, проте своєю діяльністю яскраво ствердив неухильні тенденції вітчизняного літературного розвитку; намічено літературний контекст, у якому постали колоритні твори талановитого байкаря й казкаря. Своєю монографією Б. Деркач правомірно наголосив на потребі надавати більшого значення спадщині П. Білецького-Носенка в історико-літературних розглядах.

Авторові цих рядків відомо, що відразу після виходу згаданої праці вчений виношував задум написати приблизно такого ж обсягу книжку про життя і творчість П. Гулака-Артемівського. В арсеналі науковця вже були напрацювання, присвячені цьому письменникові, – видання його поезій, згаданий розділ в "Історії української літератури", журнальні й газетні статті. Утім, задумуючи розлогу книжку, дослідник, окрім поглибленої інтерпретації творчості, новаторство її намічав також і в поданні нових, доти невідомих чи маловідомих фактів життя та літературного побуту, також належного до періоду доволі віддаленого. Щоби попередньо з'ясувати, чи можливим буде набуття таких фактів, учений обстежував архіви Києва, здійснив кілька поїздок до Харкова та Ленінграда. Одначе матеріалів, які безпосередньо стосувалися б теми саме в такому аспекті, було виявлено небагато. Чи цим, чи якимись іншими обставинами (на той час він мав чимало завдань як автор "Української літературної енциклопедії", автор та редактор "Шевченківської енциклопедії" тощо) пояснюється те, що задумана книжка про П. Гулака-Артемівського залишилася тільки в попередніх начерках.

1986 р. вийшли у світ останні томи Зібрання творів Івана Франка. Реальний друк усього корпусу тривав понад десять років (із 1976 р.), а робота над підготовкою почалася чи не на півтора десятиліття раніше. Б. Деркач належав до кола організаторів цього видання (незмінно був заступником голови редколегії), виступив редактором томів 11-го (поетичні переклади та переспіви зі слов'янських літератур), 32-го, 34-го (в обох томах – літературно-критичні праці). 1988 р. його, серед інших найбільш активних учасників цього проєкту, було удостоєно Шевченківської премії.

У 1994 – 2004 рр. Б. Деркач як провідний науковий співробітник відділу шевченкознавства брав участь у підготовці "Шевченківської енциклопедії". Пішов із життя 16 липня 2007 р.

Учений показував приклад самовідданої та сумлінної наукової праці на багатьох ділянках історико-літературного, теоретичного, едиційного освоєння української літературної спадщини; особливо помітним залишається його внесок у дослідження українського письменства першої половини XIX ст.

Отримано 24 жовтня 2019 р.

м. Київ